

Önsöz

Bu kitabın ortaya çıkışının oldukça uzun bir öyküsü vardır. Türkiye’deki kimya öğretiminin tarihini araştırırken zorunlu olarak bunun ortaya çıktığı kurum olan İstanbul Üniversitesi’nin tarihi ile de ilgilendim. Bu çalışmalarım sırasında 1980’li yılların sonunda 1933’te Ankara’da kurulmuş olan Yüksek Ziraat Enstitüsü’nü yeniden keşfettim. İstanbul Üniversitesi’nin kuruluşu için Maarif Vekiline yetki veren 2252 sayılı kanun 31 Mayıs 1933 günü ve Yüksek Ziraat Enstitüsü’nün kuruluş kanunu da 10 Haziran 1933 günü TBMM’nde kabul edilmiştir. Aynı zamanda kurulmuş olan bu iki yüksek öğretim kurumunu karşılaştırdığımda bunların örgütlenişleri, yönetimleri, akademik yapıları ve akademik unvanların kazanılması gibi temel akademik nitelikleri bakımından birbirinin bütünüyle zıddı olduğunu gördüm. Bunun üzerine Yüksek Ziraat Enstitüsü’nü daha yakından incelemeye, bu konuda belge ve bilgi toplamaya ve aradaki zıtlığın nedenlerini araştırmaya giriştim. Bunun yanında İstanbul Üniversitesi’nin kuruluşunu veya yaygın adıyla “1933 Üniversite Reformu”nu ve bu sırada yapılan tasfiyeyi çok daha derinlemesine araştırmaya başladım. Bu konuda vardığım ilk sonuçları 1995’te İstanbul’da yapılan “Bilim, Bilim Politikası ve Üniversiteler Kongresi”nde sunduğum “1933 Üniversite Reformu: Ne kadarı reform, ne kadarı tasfiye” başlıklı bildiriye ortaya koydum, ancak konunun yeterli olgunluğa ulaşmadığını düşündüğüm için bunu bildiri kitabında yayınlamadım. Bundan bir süre sonra 1998’de Ankara’da yapılan “Bilanço 1923-1998: Türkiye Cumhuriyeti’nin 75 Yılına Toplu Bakış Uluslararası Kongresi”ne “1933’te kurulan İstanbul Üniversitesi ile Yüksek Ziraat Enstitüsü’nün kuruluşlarının ve akademik yapılarının

karşılaştırılması” başlıklı bir bildiri sundum. Bu bildiriyi yayınlanması sırasında getirilen kelime sayısı sınırlaması nedeniyle nerdeyse yarı yarıya kısaltmak zorunda kaldım. Bunun sonucunda anlatmak istediklerimi tam anlamıyla ifade edemeyen bir metin ortaya çıktı ve bu durum karşısında bildiriye daha da genişleterek başka bir yerde yeniden yayınlamayı düşündüm. Kırk yıllık dostum Fahri Aral ile bu konuları konuşup tartışırken kendisi bunu uzun bir makale yerine bir kitap haline getirmemi ısrarla istedi ve böylece bu kitabın serüveni başladı. Başlangıçta hedef İstanbul Üniversitesi’nin tarihinin yazılması iken konunun içine girdikçe bunun dar bir çerçeve içinde yapılamayacağı ortaya çıktı ve konu giderek genişleyip derinleşti. Bunun sonucunda İstanbul Üniversitesi tarihinin ana eksenini oluşturduğu 19. yüzyıl ortalarından başlayan ve 1981’e kadar gelen bir “Türkiye Üniversite Tarihi” ortaya çıktı. Bu kitap kırk yıllık bir birikimin ve son beş yılı çok yoğun bir çalışma ile geçen on yıllık bir çabanın ürünüdür.

Türk Darülfünun ve Üniversite tarihine bakıldığında bu kurumlarda “ıslahât” ve “tensikât” yapılması isteklerinin sürekli olarak gündemde olduğu görülür. Sözlük anlamlarına baktığımızda “ıslahât”ın düzeltme veya iyileştirmeler ve “tensikat”ın da düzen verme veya düzenlemeler anlamına geldiği görülür. Ancak, Darülfünun veya Üniversite söz konusu olduğunda bu iki masum kelimenin anlamı “tasfiye”dir. Tasfiyenin gerekçesi olarak ilginç bir görüş üretilmiştir. Buna göre, bu kurumlar iyi işlememekte olup yetersizdirler ve bunun nedeni öğretim üyelerinin iyi olmaması ve yetersizliğidir. Bu kurumların dışında ise çok iyi ve yeterli kişiler vardır ve mevcut kadro tasfiye edilerek onların yerine dışarıdakiler getirilirse sorun çözülecektir. Doğal olarak bütün tasfiyelerde tasfiye edileceklerin listeleri kapalı kapılar ardında hazırlanmış, bunlara hep bilimsel kılıflar geçirmek istenilmiş ise de öncelikle siyasal nedenler ve ikinci sırada da kişisel çekişmeler etkili olmuştur. Bu bakımdan Türk üniversite tarihi aynı zamanda siyasal tasfiyelerin de tarihidir. Sürekli tasfiyeler bir akademik geleneğin yerleşmesini engellemiş ve üniversite mensuplarını sürekli olarak güvensizlik içine itmiştir. 1933’te Darülfünun mensuplarının önemli bir bölümü tasfiye edilerek bunların yerine kadroya alınanlar bu kez ironik bir biçimde 1960’ta tasfiye edilmişlerdir.

Özellikle son kırk yıl içinde iki hipotezden yola çıkılarak ve bunların tartışılması adeta tabulaştırılarak sloganlaştırılmış görüşlere dayanan bir “Üniversite Tarihi” ortaya çıkmıştır. Bu hipotezlerden birincisi 1933’te kurulan İstanbul Üniversitesi’nin mükemmel bir yapı olduğu ve tartışılmayacağı ve ikincisi de buraya gelen mülteci Alman profesörlerin modern bilimi Türkiye’ye getirmiş olduğudur. 1933’te Darülfünun’un ilga edilerek yerine İstanbul Üniversitesi’nin kuruluşu önceleri “1933 Üniversite Reformu” olarak anılırken daha sonra “Ata-

türk Üniversite Reformu” olarak anılmaya başlanarak tabulaştırılmıştır. Öncelikle yapılan bir reform değil bir “devrim”dir ve “1933 Üniversite Devrimi” olarak adlandırılması çok daha doğru olacaktır. Kitapta da ortaya koyduğum gibi diğer devrimler doğrudan Atatürk’ün eseri iken bu doğrudan Atatürk’ün yönlendirdiği bir devrim değildir ve Maarif Vekili Dr. Reşit Galip’in eseridir. Dr. Reşit Galip burada maksadı çok aşmıştır ve İstanbul Üniversitesi’nin kuruluşundan on üç gün sonra istifa etmek zorunda kalması da bunu kanıtlamaktadır. Günümüzde Türkiye’deki üniversite sisteminin içinde bulunduğu durum sürekli tartışma ve eleştiri konusu olurken ve çıkış yolları aranırken başlangıçta var olan “mükemmel” üniversite yapısından nasıl bugünlere gelindiği veya başlangıçtaki yapının “mükemmel” olup olmadığı tartışılmamaktadır. Çözüm olarak aslında ne olduğu pek bilinmeyen ve “altın çağ” olarak adlandırılan başlangıç dönemine geri dönülmesi önerilmektedir. Modern bilimi Türkiye’ye getirdiği varsayılan mülteci Alman profesörlere toplumsal özgüven eksikliği nedeniyle geleneksel Batı ve yabancı hayranlığı kapsamında adeta tapılmakta ve üniversitedeki gerileme onların ayrılmasına veya daha uzun süre Türkiye’de tutulamamış olmalarına bağlanmaktadır. Yabancı profesörlerin gerçekten Türkiye’ye modern bilimi getirip getirmediikleri veya bilimsel bir ortamın oluşmasına katkılarının olup olmadığı gibi konular objektif olarak tartışılmamaktadır.

Bu çerçevede içinde üniversitelerde yapılan araştırma ve tezler genel olarak birinci elden kaynakları yok sayarak kabul görmüş görüşleri tekrarlamaktan öteye gitmemekte ve bunun doğal bir sonucu olarak eleştirel olamamaktadırlar. Ayrıca, üniversite mensubu olan veya mensubu olmak için umut besleyen genç araştırmacıların kabul görmüş resmî tarihe karşı çıkmalarının kendi gelecekleri için olumsuz sonuçlar doğurabileceği korkusunu taşıdıkları da kuşkusuzdur.

Türkiye’deki üniversitelerin hemen tümü İstanbul Üniversitesi’nden doğmuştur ve onun hastalıklarını genetik olarak taşımaktadır. Günümüzdeki üniversite tartışmalarını doğru bir temele oturtabilmek için sorunların geçmişteki kökenlerine inmek ve geçmişle hesaplaşmak gereklidir. Oysa, geçmişin tartışılmasını bir tabu haline getirip onun bir “altın çağ” olduğunu ileri sürerek sağlıklı sonuçlara varabilmek mümkün değildir. Bu kitapta Türk üniversite tarihini bütünüyle birinci elden belge ve bilgilere dayanarak yeniden yazarak yorumladım. Bunu yaparken akademik yaşamının sonuna yaklaşmış bir kişi olarak genç akademisyenlerin duydukları kaygıları duymam söz konusu olamazdı. Zaten bu tür kaygıları asistan olduğum dönemde de duymadım ve kendime güven duyarak sürekli mücadele ettim. Yeri gelmişken, akademik yaşamın başlangıcında olan gençlere hiçbir kaygıya kapılmadan gerçekleri ortaya koymaya çalışmala-

rını tavsiye ederim. Çünkü, kişilik sahibi olmadan gerçek bir akademisyen olmak mümkün değildir. Bu kitapta ortaya koyduğum alışılmışın dışındaki bilgi ve yorumların çok kişiyi rahatsız edeceğini ve tartışma yaratacağını biliyorum ve bekliyorum.

Kitapta II. Meşrutiyet'in ardından törenlerde çalınıp söylenen Darülfünun Marşı, Maarif Nâzırı Emrullah Efendi tarafından Haziran 1912'de hazırlanan "Tedrisat-ı Âliye Kanunu" tasarısı, 1916'da Alman müderrisler tarafından hazırlanmış olan "Osmanlı İmparatorluk Üniversitesi Nizamnâmesi", Prof. Dr. Albert Malche'in raporuna ek olarak hazırlanmış olduğu "İstanbul Darülfünunu Hakkında Teşkilât Kanunu Projesi" gibi bugüne kadar bilinmeyen veya araştırılmamış olan birçok konu ilk kez ve ayrıntılı bir biçimde ortaya konulmuştur. 1933'te Darülfünun'dan tasfiye edilenler ile İstanbul Üniversitesi'nin kadrosuna alınanlar konusundaki birbiriyile çelişen listeler arşiv belgelerine dayanılarak düzeltilmiş ve tam listeler doğru bir biçimde verilmiştir.

Bunların yanında, çok sayıda yanlış bilgi ve tarih belgelere dayanılarak düzeltilmiştir. Örneğin, hep 1912'de Emrullah Efendi tarafından çıkartılmış olduğu tekrarlanan Darülfünun Talimatı'nın 26 Mayıs 1913 tarihli olduğu kanıtlanmış, 1909'da Tıp Fakültesi ile Eczacı ve Dişçi Mekteplerinin kuruluşlarının bir gecede olmadığı arşiv belgeleri ile ortaya konulmuş, 1922'deki Darülfünun Grevi'nin sonucunda istenmeyen hocaların görevden alınışları bu konuda ileri sürülen çelişkili bilgileri ortadan kaldıracak biçimde belgeleri ile ortaya konulmuş ve ilgili belgelerin tümü görülmeden üzerinde çok spekülasyon yapılmış olan Einstein'ın Atatürk'e yazdığı mektup gibi konular tüm belgeler ortaya konularak aydınlatılmıştır. İstanbul Üniversitesi'ne gelen yabancı profesörler ve yardımcılarının tama yakın bir listesi ortaya konulmuş ve bunların katkıları da tartışılmıştır.

Belki de mühendis kökenli olmamdan kaynaklanan nedenle konuların daha kolay anlaşılabilmesini sağlamak amacıyla kitapta çok sayıda çizelge kullandım ve özellikle örgütsel yapıları şemalarla gösterdim. Ayrıca, 68 kuşağının önde gelen mensuplarından biri olmamın da etkisiyle öğrenci kavgalarına ve olaylarına oldukça geniş bir yer ayırdım.

Bir kurumun kendisinden bekleneni verip veremediğini tartışırken o kuruma sağlanan altyapı ve maddi olanakları da göz ardı etmemek gerekir. Konuya bu açıdan yaklaşarak her dönem için Darülfünun ve Üniversite'nin sahip olduğu altyapı ve bütçeleri ayrıntılı bir biçimde ortaya koyarak tartışmaya çalıştım. Uzun yıllar çeşitli düzeylerde yöneticilik yaptığım sırada edindiğim bütçe ve mali mevzuat deneyiminin bu çözümlenelerde büyük yararını gördüm.

Bu kitapta alışılmış ve genel kabul görmüş üniversite tarihinin dışında ve çoğu zaman onu çürüten çok miktarda bilgi ve yorum söz konusudur. Bu nedenle kaynakları doğrudan konuşturmak için çok miktarda alıntı yaptım ve kısım sonlarında da çok sayıda ek verdim. Eklerde ilk kez gündeme gelen konular ile ilgili belgeler, genel kabul görmüş görüşleri çürüten ve karşıt görüşleri destekleyen belgeler, önemli belgeler ve ulaşılması çok güç olan belgeler tam metin ve tartışmaları ortadan kaldırmak için çoğu kez tıpkıbasım olarak verilmiştir. Ayrıca, İstanbul Üniversitesi için 1933-1934 döneminde çıkartılmış olup tümünün bir araya toplanması oldukça güç olan yönergelerin de derlemesi yapılmıştır.

Türk üniversite tarihi söz konusu olduğunda ister istemez Osmanlı bilimi tartışmaları da gündeme gelmektedir. Her toplumda olduğu gibi Osmanlı toplumunda da bilim vardır. Ancak, Bilimsel Devrim'in dışında kalmış olan Osmanlı toplumundaki bilim Ortaçağ İslâm biliminin herhangi bir katkı yapılmadan tekrardan öteye geçememiştir ve kendine özgü bir “Osmanlı bilimi”nden söz etmek mümkün değildir. Modern bilimin gecikmiş bazı esintileri 18. yüzyıl ortalarından itibaren Osmanlı toplumuna girmeye başlamış ve modern bilimin aktarımı ancak 19. yüzyıl ortalarından sonra yavaş yavaş gerçekleşmiştir. Türkiye’de bir Darülfünun kurma girişimleri de bunun bir parçasını oluşturmaktadır.

Bu kitap beş cilt olarak düzenlenmiş olup bir bütün oluşturmaktadır. Ancak her cilt de kendi içinde bir bütündür. Birinci ciltte Darülfünun kurma girişimleri ve Osmanlı döneminde Darülfünun, ikinci ciltte Cumhuriyet döneminde Darülfünun, üçüncü ciltte Darülfünun’un ilgası ve yapılan tasfiye, dördüncü ciltte 1933-1946 döneminde İstanbul Üniversitesi ve beşinci ciltte de 1946-1981 dönemini kapsayan özerk üniversite dönemi ele alınmıştır.

Her eser gibi bu eserin de eksiklikleri vardır ve her türlü eleştiriye açıktır. Belgelere ve birinci elden kaynaklara dayanılarak yapılacak her türlü eleştiriye tartışmaya hazırım. Ancak, sloganlara dayanılarak yapılacak eleştirileri dikkate almayacağım ve bunların tartışmasına girmeyeceğim. Uzun ve kapsamlı bir emeğin ürünü olan bu kitabın okuyucu ve araştırmacılara yararlı olmasını dilerim.

EMRE DÖLEN
20 Şubat 2009